

Висновки. Використання судами апеляційної інстанції наданих їм інструментів не лише сприяє уніфікації прийнятих судових рішень, своєчасному їх перегляду, але й зменшує навантаження на Верховний Суд України у сфері його повноважень щодо забезпечення єдності судової практики. На нашу думку варто приділити більше уваги повноваженням апеляційних судів щодо надання методичної допомоги у застосуванні законодавства місцевим судам для запобігання порушення закону. До складу апеляційних судів входять досвідчені професіонали, які на підставі судової статистики здатні передбачити які положення законодавства можуть викликати помилки у суддів

місцевих судів при тлумаченні цих законів під час розгляду справ. Роз'яснення цих положень під час конференцій сприяє попередженню невірному тлумаченню норм матеріального або процесуального права і, як наслідок, зменшенню навантаження на апеляційні суди.

Як і будь-яка система, елементи якої мають працювати злагоджено, судова система України не є винятком. Налаштована робота судів усіх рівнів є запорукою швидкого та справедливого правосуддя, зменшення навантаження на суддів усіх інстанцій та виправдовуванню очікувань населення, що є вкрай актуальним у світі реформ, що відбуваються у нашій державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. «Про судоустрій і статус суддів» Закон України від 07.07.2010 р. викладений у редакції Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/192-19>.
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2014 р. (за даними судової статистика) // Вісник Верховного Суду України № 6 (178) 2015. – 48 с.
5. Теліпко В.Е. Закон України «Про судоустрій і статус суддів»: наук.-практ. коментар; за ред. В.В. Молдована – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 526 с.
6. Судова влада України офіційний веб-портал. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oda.court.gov.ua/sud1590/news/179099>.
7. «Про доступ до судових рішень». Закон України від 22.12.2005 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3262-15>.
8. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень: постанова Кабінету Міністрів України від 25 травня 2006 р. № 740. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/740-2006-%D0%BF>.

УДК 347.965.6

РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКОЇ АДВОКАТУРИ В 1917–1992 РОКАХ DEVELOPMENT INSTITUTE OF UKRAINIAN ADVOCACY IN 1917–1992 YEARS

Заборовський В.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права
Ужгородського національного університету*

У статті автором досліджується етап розвитку інституту української адвокатури в 1917–1992 роках, який отримав в юридичній літературі назву «радянський» («післяреволюційний») період. Робиться висновок про те, що цей період характеризується значною кількістю подій, що впливали на розвиток інституту вітчизняної адвокатури. В статті зазначається, що в цей період у нормативно-правових актах вперше застосовуються терміни «адвокат» та «адвокатура», та фактично вперше дається легальне визначення дефініції «адвокатура». У статті зазначається, що в цей період адвокатура також вперше офіційно визнавалася конституційним органом.

Ключові слова: адвокат, адвокатура, колегія правозаступників, колегія оборонців, колегія адвокатів.

В статье автором исследуется этап развития института украинской адвокатуры в 1917–1992 годах, который получил в юридической литературе название «советский» («послереволюционный») период. Делается вывод о том, что данный период характеризуется значительным количеством событий, повлиявших на развитие института отечественной адвокатуры. В статье отмечается, что в этот период в нормативно-правовых актах впервые применяются термины «адвокат» и «адвокатура», и фактически впервые дается легальное определение дефиниции «адвокатура». В статье отмечается, что в этот период адвокатура также впервые официально признавалась конституционным органом.

Ключевые слова: адвокат, адвокатура, коллегия правозаступников, коллегия защитников, коллегия адвокатов.

In this paper author explores stage of development of Ukrainian institute of advocacy in years 1917–1992, which was in legal literature name of «Soviet» («post-revolutionary») period. The conclusion is that this period is characterized by a significant number of events that have influenced development of national Institute of Bar Association. The article notes that during this period in legal acts for first time used term «lawyer» and «advocacy», and in fact for first time provides a legal definition of definition of «advocacy». The article notes that during this period legal profession for first time officially recognized a constitutional body.

Key words: lawyer, advocacy, college of law deputies, college of defenders, college of lawyers.

Актуальність теми. Для забезпечення реальної можливості захисту прав, свобод і законних інтересів людини в правовій державі існує інститут адвокатури. Даний інститут є основною ключовою фігурою у наданні правової допомоги всім без винятку особам. Рівень розвитку адвокатури розглядається як індикатор розви-

тку демократії в цивілізованому суспільстві. Одним із дискусійних і актуальних питань у сфері діяльності такого інституту є питання про етапи розвитку адвокатури. У даному аспекті не менше актуальним залишається і питання про розвиток інституту української адвокатури в «радянський» («післяреволюційний») період, що харак-

теризується значною кількістю подій, які впливали на її розвиток.

Проблема визначення етапу розвитку інституту адвокатури в «радянський» («післяреволюційний») період (1917–1992 роки) була предметом досліджень ряду науковців. Серед вчених, які досліджували окремі аспекти даної проблеми, доцільно виокремити праці М.Ю. Барщевського, О.В. Бауліна, Т.В. Варфоломєєвої, С. Ф. Сафулько, О.Д. Святоцького, Д.П. Фіолєвського, О.Г. Яновської та інших.

Метою статті є аналіз етапу розвитку інституту української адвокатури в «радянський» («післяреволюційний») період (1917–1992 роки). Основними завданнями автор ставить перед собою: дослідити підетапи розвитку інституту вітчизняної адвокатури в період 1917–1992 років; проаналізувати основні нормативні акти цього періоду, що стосувалися діяльності адвокатури, зокрема в аспекті закріплення термінів «адвокатура» та «адвокат», та на основі проведеного аналізу встановити основні засади розвитку інституту адвокатури в цей період та з'ясувати моменти нормативного закріплення як термінів, так і понять «адвокатура» та «адвокат».

Виклад основного матеріалу. Як ми вже зазначали, інститут української адвокатури зародився ще за часів Київської Русі, проте зародження професійної адвокатури в Україні відбувається на більш пізньому етапі її становлення, а саме, в період польсько-литовського правління [1]. З моменту зародження професійної адвокатури в Україні до новітнього (сучасного) періоду вона пройшла ще декілька етапів свого розвитку. Одним із них в юридичній літературі отримав різні найменування («післяреволюційний період» [2, с. 21], «радянський період» [3, с. 210; 4, с. 18] тощо). Цей етап характеризується значною кількістю подій, які впливали на розвиток вітчизняної адвокатури, що надавало можливість науковцям розподіляти вказаний період на ряд самостійних етапів. Так, Р.А. Чайка та П.В. Кучевський виділяють два такі етапи [5, с. 9; 6, с. 8]. В той же час укладачі Енциклопедичного довідника майбутнього адвоката виділяють аж шість таких етапів [7].

На розвиток інституту адвокатури суттєво вплинули революційні події 1917 року. Так, 4 січня 1918 р. Народний Секретаріат прийняв постанову «Про введення народного суду», якою було скасовано присяжну та приватну адвокатуру. Дана постанова, що була «аналогічною» [8, с. 28] за змістом до положень Декрету № 1 «Про суди» 1917 року, в ч. 3 якого зазначалося, що Рада Народних Комісарів встановляла скасувати донині існуючі інститути судових слідчих, прокурорського нагляду, а також і інститути присяжної і приватної адвокатури. Також у цій же частині вказувалося на те, що у ролі обвинувачів і захисників, що допускалися і в стадії попереднього слідства, а у цивільних справах – повірених, допускалися всі не згнаньблені громадяни незалежно від статі, що користувалися громадянськими правами [9]. В даному випадку слід відмітити те, що це фактично перший нормативний акт, в якому, хоча і формально, але згадується термін «адвокатура».

Після вказаних революційних подій «влада в Україні певний час залишалась у Центральної Ради, яка частково реформувала судову систему царської Росії» [7, с. 26], проте «залишила присяжну адвокатуру без змін» [10, с. 11]. 14 лютого 1919 року був прийнятий Декрет РНК УРСР «Про суди» та затверджене Тимчасове положення про народні суди і революційні трибунали УРСР [11, с. 10], якими було вдруге ліквідовано відновлену Центральною Радою присяжну та приватну адвокатуру. Для здійснення функцій захисту створювалися колегії правозаступників, які стали «жалюгідною подобою інституту присяжних повірених» [12, с. 91]. Як стверджує О.В. Россильна, «негативною особливістю післяреволюційного періоду була й заміна діяльності представників формою трудової повинності. Правовою основою цьому слугували Декрет РНК УРСР

від 16 квітня 1919 р. «Про трудову повинність спеціалістів по судовій частині» та постанова РНК «Про реєстрацію осіб із вищою юридичною освітою» від 11 травня 1920 року» [13, с. 209]. У даному випадку заслуговує на увагу й твердження О.Д. Святоцького та М.М. Михеєнка про те, що «про значне одержавлення адвокатури, обмеження професійної свободи та незалежності представників свідчить той факт, що всі правозаступники перебували на державній службі й одержували заробітну плату» [2, с. 27].

26 жовтня 1920 року було прийнято Положення про народний суд УРСР, відповідно до якого члени колегії правозаступників обов'язково залучалися, як захисники обвинувачених у кримінальних справах, що розглядалися з участю шести народних засідателів. Захисниками й представниками, окрім таких правозаступників сторін, могли бути також близькі родичі, працівники державних установ, члени громадських організацій. Також слушним є зауваження В.Г. Пожар про те, що «вперше цим Положенням було створена можливість здійснення правоздатності юридичних осіб у суді за допомогою юрисконсультів» [14, с. 235].

Подальший етап розвитку вітчизняної адвокатури пов'язаний із введенням в УРСР нової економічної політики. 2 жовтня 1922 року Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом було прийнято Положення «Про адвокатуру» [15, с. 761–763]. У даному випадку потрібно відмітити, що хоча в найменуванні даного акту й наявний термін «адвокатура», все ж таки в його змісті застосовується термін «колегія оборонців». Слід звернути увагу на те, що в юридичній літературі досить часто використовується також термін «колегія захисників». Тобто, в даний час адвокати фактично найменувалися оборонцями (захисниками), а адвокатура, в свою чергу, мала назву колегія оборонців (захисників). Враховуючи те, що дане Положення встановлювало лише загальні засади створення колегії оборонців (захисників), «Народний комісаріат юстиції 5 липня 1922 р. приймає Положення «Про колегії захисників», згідно з яким ці колегії створювалися у кожній губернії при губернських судах, а нагляд за їх діяльністю покладалася на суд, виконком і прокуратуру» [7, с. 15]. Слушною в цьому випадку є думка Д.П. Фіолєвського, який, характеризуючи дані Положення, вказує на те, що «після десятків невдалих спроб вигадати щось нове більшовики повернулися до форми організації адвокатури, створеної реформою 1864 р. Різниця виявилася лише в тому, що новій владі адвокатура була потрібна ще менше, ніж царському режимові. Але вона була змушена її терпіти з метою надання своїм діям видимості законності. Тому, повернувшись до зруйнованої дореволюційної моделі, більшовики запровадили щодо адвокатури потрібний державний нагляд» [16, с. 45].

Наступний етап розвитку адвокатури пов'язаний із прийняттям 12 вересня 1928 року колегією НКЮ УРСР постанови «Про реорганізацію колегії захисників», якою вказувалося на доцільності переходу на колективну форму організації діяльності (праці) захисників (оборонців), що включала ліквідацію приватних кабінетів. На підставі даної постанови, як зазначає О.Г. Яновська, «20 жовтня 1929 р. НКЮ УРСР затвердив Положення про колективні форми роботи захисників окружних колегій. У межах округу організовувався єдиний колектив захисників, куди входили всі члени колегії захисників даного округу. Юридична допомога надавалася тільки через консультації [...]». Захист у суді член колегії захисників міг здійснювати лише за ордером юридичної консультації або президії колегії» [4, с. 21–22]. Вона також відмічає те, що саме з цього моменту і аж до прийняття Закону України «Про адвокатуру» була встановлена монополія колегій адвокатів на надання юридичної допомоги. В цьому випадку заслуговує на увагу думка А.В. Коршенка: «Завдяки колективним методам діяльності колегій захисників було розшире-

но коло громадян, яким надавалася юридична допомога, сконцентровано роботу державних установ і організацій щодо правового обслуговування громадян. Фактично така система діяла до 90-х років XX століття» [17, с. 23]. Враховуючи вказане, та незважаючи на те, що «діяльність цієї колегії визначалася як професійна, поняття «адвокатура» не вживалося» [7, с. 16].

Подальший розвиток вітчизняного інституту адвокатури пов'язаний із прийняттям 30 січня 1937 року Конституції (Основного Закону) УРСР [18], якою, зокрема шляхом закріплення права обвинуваченого на оборону (ст. 110) та права на недоторканність особи (ст. 126), була розширена діяльність адвокатури. 22 грудня 1938 року НКЮ СРСР видав директиву «Про роботу колегій захисників», яка, як зазначає О.В. Баулін, «була спрямована на одержавлення адвокатури» [10, с. 14]. Згодом Радою Народних Комісарів СРСР було затверджене положення «Про адвокатуру» від 16 серпня 1939 року [19], на підставі якого колегії адвокатів створювалися в республіках та областях, тобто фактично відбулася централізація адвокатури. Такі колегії адвокатів відповідно до ч. 4 Розділу 1 користувалися правами юридичної особи. Позитивним моментом, в аспекті нашого дослідження, є те, що в даному Положенні відсутні терміни «захисників», «оборонців», а вже використовується термін «адвокат». Як відмічає М.Ю. Барщевський, термін «адвокат» з'явився в юридичному словнику Росії в 1864 році, але до 1939 року не вживався в нормативних актах [20, с. 8]. Проте, натомість використання терміну «адвокатура», Положення 1939 року застосовує термін «колегія адвокатів». Слід зазначити, що більшість тогочасних науковців виявилися «рішучими прихильниками назви «адвокатура» та «адвокат» [21, с. 56].

У період війни чисельний склад адвокатури скоротився (за перші два роки війни на 55 %) [22, с. 41]. У той час на неї покладалася одна з основних функцій щодо надання безоплатної правової допомоги інвалідам, військовослужбовцям та членам їх сімей. 25 вересня 1962 року Указом Президії Верховної Ради УРСР було затверджено Положення про адвокатуру. Як відмічають укладачі Енциклопедичного довідника майбутнього адвоката, «визначення поняття «адвокатура» в Указі не надавалося» [7, с. 17]. Поняття «адвокатури» ототожнювалося із такою формою професійного об'єднання адвокатів, як колегія адвокатів. Позитивною рисою даного Положення є те, що в ньому фактично надавалося визначення поняття «колегії адвокатів», за яким вона розумілася як добровільне об'єднаннями осіб, які займаються адвокатською діяльністю і діють на підставі цього Положення. Колегії адвокатів створювалися з метою здійснення захисту на попередньому слідстві і в суді, представництва в цивільних справах у суді і арбітражі, а також надання іншої юридичної допомоги громадянам, підприємствам, установам, організаціям та колгоспам.

Наступний етап розвитку інституту вітчизняної адвокатури пов'язаний із прийняттям 20 квітня 1978 році Конституції УРСР [23], яка була прийнята на основі Конституції СРСР від 07 жовтня 1977 року. У ч. 1 ст. 159 Конституції УРСР містилося Положення, за яким для подання юридичної допомоги громадянам і організаціям діють колегії адвокатів. У випадках, передбачених законодавством, юридична допомога подається безоплатно. Таке правове регулювання свідчить про те, що «адвокатура вперше офіційно визнавалася конституційним органом» [24, с. 21]. Таке конституційне визнання статусу адвокатури сприяло і прийняттю «першого і єдиного в СРСР Закону «Про адвокатуру в СРСР» 30.11.1979 року» [10, с. 11]. Цей закон став основою вже для прийняття Закону УРСР «Про затвердження Положення про адвокатуру Української РСР» [25] від 31 жовтня 1980 року № 1050-Х. У даному Законі, як і в згаданому Положенні 1962 року, йшлося про те, що колегії адвокатів є добровільними об'єднаннями осіб,

які займаються адвокатською діяльністю (ч. 1 ст. 3). Хоча на той час фактично законодавець ще виходив із отожднення поняття «адвокатури» й поняття «колегії адвокатів», ми вважаємо, що позитивним моментом даного закону є норма ч. 2 ст. 1 Закону, за яким адвокатура Української РСР сприяє охороні прав і законних інтересів громадян і організацій, здійсненню правосуддя, додержанню і зміцненню соціалістичної законності, вихованню громадян у дусі точного і неухильного виконання радянських законів, бережного ставлення до народного добра, додержання дисципліни праці, поваги до прав, честі й гідності інших осіб, до правил соціалістичного співжиття. Закріплюючи такою нормою завдання адвокатури, на нашу думку, законодавець фактично в описовій формі вперше надає визначення поняттю «адвокатура».

Вищевказаний Закон УРСР «Про затвердження Положення про адвокатуру Української РСР» 1980 року діяв аж до прийняття Закону України «Про адвокатуру» від 15 грудня 1992 року [26], який і втілює сучасний новітній етап створення інституту незалежної вітчизняної адвокатури. В свою чергу вказаний Закон України «Про адвокатуру» 1992 року втратив чинність у зв'язку з прийняттям Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [27]. Особливістю попереднього Закону України «Про адвокатуру» було те, що в ньому вперше на законодавчому рівні було закріплено повноцінне поняття «адвокатура» (ст. 1 Закону). Дана дефініція давала можливість сприймати адвокатуру і в якості добровільного, професійного об'єднання, і в якості інституту громадянського суспільства. В даному випадку слід відмітити й те, що визначення поняття «адвокатура» отримало своє закріплення і в положеннях чинного Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (ст. 2).

Щодо поняття «адвокат», то в попередньому Законі України «Про адвокатуру» фактично була відсутня чітка дефініція поняття «адвокат», лише аналіз положень ст. 2 Закону («Адвокат») свідчив про використання законодавцем описової форми подання даної дефініції, якою закріплювалася статусна сторона такого поняття (в ній врегульовувалися лише вимоги до особи, яка могла стати адвокатом).

Висновки. Одним із етапів розвитку інституту української адвокатури, що характеризується значною кількістю подій, які впливали на її розвиток, є етап, який отримав у юридичній літературі назву «радянський період» («після-революційний період») (1917–1992 роки). Зокрема в 1917 році був прийнятий Декрет № 1 «Про суди», яким було ліквідовано інститути присяжної і приватної адвокатури. Цей Декрет став фактично першим нормативним актом, в якому хоча і формально, але згадується термін «адвокатура». Згодом Центральною Радою було відновлено інститут присяжної і приватної адвокатури, але в 1919 році Декретом РНК УРСР цей інститут було вдруге ліквідовано, а для здійснення функції захисту створювалися колегії правозаступників. У 1922 році ВЦВК було прийнято Положення «Про адвокатуру», в найменуванні якого хоча й використовується термін «адвокатура», проте в змісті застосовується інший термін – «колегія оборонців». У цей період інститут адвокатури, на жаль, лише створював видимість законності та був обкладений потрійним наглядом із боку держави. В 1939 році було прийняте нове Положення «Про адвокатуру», позитивним моментом якого стало перше використання в нормативних актах терміну «адвокат», проте для відтворення сутності саме інституту адвокатури застосовується термін «колегія адвокатів».

Указом Президії Верховної Ради УРСР 1962 року було затверджене Положення про адвокатуру, в якому поняття «адвокатура» ототожнювалося із такою формою професійного об'єднання адвокатів, як колегія адвокатів, та надавалося визначення останньої. В 1978 році було прийнято Конституцію УРСР, за якою адвокатура вперше офіцій-

но визнавалася конституційним органом. Законом УРСР «Про затвердження Положення про адвокатуру Української РСР», 1980 року, в описовій формі фактично вперше надається визначення поняття «адвокатура». Даний Закон діяв аж до прийняття Закону України «Про адвокатуру»

від 15 грудня 1992 року, який і втілює сучасний новітній етап створення інституту незалежної вітчизняної адвокатури, особливістю якого було те, що в ньому вперше на законодавчому рівні було закріплене повноцінне поняття «адвокатура» (ст. 1 Закону).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заборовський В.В. Зародження інституту української адвокатури (ІХ–ХVIII ст.) / В.В. Заборовський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2015. – Вип. 35. – Ч. 1., Т. 3. – С. 139–142.
2. Святоцький О.Д. Адвокатура України: навч. посіб. / О.Д. Святоцький, М.М. Михеєнко. – Київ: Ін Юре, 1997. – 224 с.
3. Павлова Г.А. Статус адвокатури в Российской Федерации на современном этапе ее развития: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.11 / Г.А. Павлова. – М., 2005. – 245 с.
4. Яновська О.Г. Адвокатура України: навч. посіб. / О.Г. Яновська. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 280 с.
5. Чайка Р.А. Участь захисника на досудовому слідстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Р.А. Чайка. – Х, 1998. – 18 с.
6. Кучевський П.В. Діяльність адвоката у кримінальному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / П.В. Кучевський. – К, 2011. – 18 с.
7. Сафулько С.Ф. Енциклопедичний довідник майбутнього адвоката: у 2 ч. / [О.Д. Святоцький, Т.Г. Захарченко, С.Ф. Сафулько та ін.]; за заг. ред. С.Ф. Сафулька. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008. – Ч. 1. – 616 с.
8. Рогатюк І. В. Обвинувачення у кримінальному процесі України: монографія / І.В. Рогатюк. – К.: Атіка, 2007. – 160 с.
9. О суде : Декрет № 1 Совета Народных Комиссаров РСФСР от 22 ноября (5 декабря) 1917 года // Декреты Советской власти. – М.: Гос. изд-во полит. литературы, 1957. – Т. I. – 625 с.
10. Баулін О.В. Адвокатський іспит. Підготовчий курс : навч. посіб. / О.В. Баулін, В.І. Лебідь, П.С. Матвеев, М.А. Пожидаєва. – К.: Алерта, 2013. – 735 с.
11. Бурак О.В. Організаційно-правові засади діяльності спеціалізованих судів у контексті європейських стандартів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / О.В. Бурак. – К, 2010. – 18 с.
12. Гусєва В.П. Щодо питання проведення чисток серед представників адвокатури в УСРР у 1919–1929 роках / В.П. Гусєва // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – Число 2. – С. 91–96.
13. Россильна О.В. Особливості представництва в господарському процесі в ХІХ–ХХ століттях / О.В. Россильна // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С. 208–211.
14. Пожар В.Г. Генеза та деякі перспективи розвитку інституту представництва у кримінальному судочинстві України / В.Г. Пожар // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 60. – С. 231–240.
15. Про адвокатуру: Положення Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 2 жовтня 1922 року // Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1922–1923 р.р. – Харків: Літо-друкарня «Книгоспілки», 1922. – 1147 с.
16. Фіолевський Д.П. Адвокатура: підручник / Д.П. Фіолевський. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Алерта, 2014. – 624 с.
17. Коршенко А.В. Генеза права на правову допомогу / А.В. Коршенко // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2013. – № 4. – С. 21–25.
18. Конституція (Основний Закон) УРСР від 30 січня 1937 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>.
19. Положение об адвокатуре СССР, утверждено постановлением СНК СССР от 16 августа 1939 года № 1219 // СП СССР. – 1939. – № 49. – Ст. 394.
20. Барщевский М.Ю. Проблемы российской адвокатуры: автореф. дис. на соискание учен. степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.11 «Конституционное право; государственное управление; административное право; муниципальное право»; спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / М.Ю. Барщевский. – М., 1997. – 51 с.
21. Дубровский М.К. К вопросу о советской адвокатуре / М.К. Дубровский // Социалистическая законность. – 1937. – № 1. – С. 56–58.
22. Ляпина Д.Р. Развитие конституционно-правовых норм об адвокатуре в советский период с 1917 года до начала 90-х годов ХХ века / Д.Р. Ляпина // Бизнес в законе. – 2010. – № 3. – С. 40–42.
23. Конституція УРСР від 20 квітня 1978 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1978. – № 18. – Ст. 268.
24. Мхитарян С.О. Конституционно-правовое регулирование института публичных корпораций в Российской Федерации: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / С.О. Мхитарян. – М., 2010. – 27 с.
25. Про затвердження Положення про адвокатуру Української РСР. – [Електронний ресурс]: Закон УРСР від 31 жовтня 1980 року № 1050-Х. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T801050.html.
26. Про адвокатуру: Закон України від 19 грудня 1992 року № 2887-ХІІ (втратив чинність) // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 9. – Ст. 62.
27. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 62. – Ст. 17.